

Державна служба
заповідної справи
Мінприроди України

Глобальний Екологічний
Фонд

Україна
Програма розвитку ООН
в Україні

Програма розвитку ООН (ПРООН) є глобальною мережею ООН в галузі розвитку, організацією яка виступає за позитивні зміни та надає країнам доступ до джерел знань, досвіду та ресурсів задля допомоги людям в усьому світі будувати краще життя. Ми співпрацюємо з 166 країнами світу, допомагаючи їм знаходити власні шляхи розв'язання глобальних та національних проблем в галузі розвитку. Покращуючи свої власні можливості, вони мають змогу використовувати досвід та знання співробітників ПРООН та широкого кола наших партнерів.

Це видання підготовано в межах виконання Проекту Програми розвитку ООН в Україні та Глобального Екологічного Фонду «Зміцнення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні». Думки, висновки чи рекомендації належать авторам та упорядникам цього видання і не обов'язково відображають погляди ПРООН.

ПУТІВНИК по водному еколого-просвітницькому туристичному маршруту «ПО РІЧЦІ ПУТИЛІВЦІ»

Водний туризм є однією з найбільш популярних форм туристики. Різновиди водного туризму дуже поширені в Україні. Найбільшою популярністю користується спортивний туризм – сплав по річках на байдарках, каное та надувних човнах. У великих містах, таких як Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Луцьк, Харків та інші, діють спортивно-туристичні клуби, які об'єднують і прихильників водного туризму.

Великі перспективи для розвитку водних форм туризму наявні на територіях національних природних та регіональних ландшафтних парків, які мають необхідні для цього умови. В останні роки активно розвивається водний туризм на Волині в національному природному парку «Прип'ять – Стохід», заплановано відновити водні туристичні маршрути в Шацькому національному природному парку.

Водний еколого-просвітницький туристичний маршрут «По річці Путилівці» є частиною програми розвитку туризму на території проєктованого національного природного парку «Ківерцівський» («Цуманська пуща»). Створення маршруту ініційовано Валентиною Іванівною Касардою – директором санаторію матері та дитини «Пролісок». Маршрут сплановано переважно для дітей старшого шкільного віку, він не має складних для проходження ділянок і розрахований на використання надувних човнів.

Водний еколого-просвітницький туристичний маршрут «По річці Путилівці» є комбінованим. Він дозволяє оволодіти навичками веслування, поведіння на воді, а головне – навчитись спостерігати оточуючий світ природи, шанобливо поводитись в природному середовищі, оволодіти елементами екологічних знань.

Повне проходження цього водного маршруту розраховано на 7-8 годин. Маршрут має 7 точок розповіді, передбачає обід на природі і відпочинок. Він починається біля селища Цумань і закінчується нижче автомобільного мосту біля траси, що веде на Клевань.

Загальна протяжність маршруту – 11 кілометрів. Він обладнаний інформаційними щитами та місцями відпочинку.

ОПИС МАРШРУТУ

Путилівка – невеличка річка, що протікає в західній частині України між Волинською та Рівненською областями. Довжина її всього 57 км. Починається Путилівка на Волинській височині, протікає через селища Олика та Цумань і впадає у річку Горинь – одну з основних річок Українського Полісся, праву притоку Прип'яті.

Починається наш водний маршрут по р. Путилівці між селищем Цумань та с. Грем'яче. Тут Путилівка стає судноплавною. В цьому місці і далі, до самого кінця нашого маршруту, р. Путилівка є природною межею між Волинською (лівий берег) та Рівненською (правий берег) областями.

Точка 1. «Путилівка запрошує»

Знаходиться на прирічковій луці із групами чагарників. Тут розміщується схема маршруту та інші інформаційні матеріали. Під час інструктажу значна увага приділяється правилам поведінки на маршруті. Крім звичайних норм поведінки на екологічних маршрутах – не смітити, не галасувати, слухати голоси природи, не лякати тварин – слід детально пояснити юним туристам правила поведінки на воді, розміщення у човнах, звернути увагу на правила поведінки при причалюванні човнів, особливості фотографування з човна, тощо. Тут учасникам подорожі подається загальна інформація про річку Путилівку, її рослинний і тваринний світ, а також її екологічне значення.

На прирічковій луці зростають звичайні для заплави рослини – декілька видів кущових верб (тритичинкова, попеляста, пурпурава). Лука вкрита м'якою зеленою травою – це мітлиця повзуча.

У прибережній смузі переважає лепеха (аір, татарське зілля). Ще багато сторіч тому цю рослину занесли до нас татари – вони розсаджували її кореневища по берегах водойм, щоб очистити воду. І досі зростає татарське зілля по берегах наших річок, особливо там, де напувають худобу.

Ця прибережна трава увійшла до українських обрядів – на «зелені свята» нею прикрашують оселі, посипають підлоги.

Крім лепехи, помічаємо у прибережній смузі лепешняк великий, осоку гостру, жовтець повзучий.

Цю ділянку річки між точками 1 та 2 обрала сім'я видр річкових – дуже рідкісного і обережного хижого звіра, який оселяється біля водойм багатих на рибу, раків та молюсків. Уважний спостерігач помітить по берегах так звані «кормові столики» цих звірів із характерними залишками з'їдених ними тварин. Слід пам'ятати, що видра річкова охороняється на європейському і національному рівнях (Європейський Червоний список, Червона книга України).

Цю частину маршруту дуже оживлюють своїм співом численні шпаки, дрозди-чикотні, щиглики. Над нашими головами активно полюють на комах ластівки сільські.

Отож, обережно розсаджуємось по човнах, відштовхуємось від берега – і починається наша мандрівка вниз по течії Путилівки.

По берегах між точкою 1 та точкою 2 – високі кущі та невисокі дерева верби ламкої. По них в'ються ліани (вони бувають не лише в південних країнах!) – це хміль, паслін солодко-гіркий (його видовжені червоні ягоди дуже отруйні!), плетуха з великими квітами-«грамофончиками». Пропливаємо повз сінокісні (а в середині літа частково вже покошені) луки, мальовничі групи копиць.

Пояснюємо туристам, що луки з'явилися в заплавах наших річок під дією людини – а саме внаслідок сінокошіння, необхідного людині для утримання худоби. Раніше заплави були вкриті лісом та чагарниками. За луками помітна підвищена смуга з сосновим лісом – це так звана борова тераса річки, адже борами слов'яни здавна називали соснові ліси. Звертаємо увагу на рослину, що рясно обплітає чагарники, влітку утворює численні білі квіти, а під осінь – плодики, схожі на колючі огірки. Це теж ліана, але не нашої флори, ехіноцистис шипуватий – здичавіла американська рослина.

Точка 2. «Вільха на лузі»

Це – волога лука, вкрита групами вільхи у формі дерев та чагарників. На цій точці можна ближче познайомитись із вільхою, типовим деревом заплав. Це вологолюбна рослина, але нижня частина стовбура (так звана коренева шийка) у вільхи мусить бути над водою, інакше дерево всохне. Тому вільха часто утворює в нижній частині підвищення із коренів, так звані «п'єдестали» і стоїть ніби над водою. Цікава у вільхи деревина – вона яскраво-коричневого кольору.

Біля вільхи часто зростають високі лучно-болотні трави – осоки (які утворюють купини), валеріана висока, гірчак зміїний, або ракові шийки (його суцвіття дійсно нагадують зварені ракові шийки). Оглядаючи заболочену луку з вільхою, звертаємо увагу на те, що вільха поширюється кореневою поростою там, де не проводиться сінокосіння. У травні на цих луках можна побачити великі квітучі рожеві куртини шолудивника болотного.

Проходячи вздовж берега річки, необхідно бути дуже обережним. Тут оселились ондатри, які риють нори із виходом у річку. В таку нору легко провалитись і пошкодити ногу. Ондатри – це американські гризуни, які живуть біля води і живляться водними рослинами. Вони в свій час були завезені до нас з метою збагачення мисливської фауни. В цьому місці можна почути чудовий спів соловейка, чорного дрозда, побачити біля берега тендітних гарно забарвлених бабок.

У цьому районі мешкають канюки звичайні – наші лісові хижі птахи, які постійно нагадують про себе характерними криками. Навідується на цю ділянку і рідкісний поліський птах – лелека чорний, а також змієїд – хижий птах, якого не часто можна побачити в природі. Лелека чорний та змієїд занесені до Червоної книги України.

Від точки 2 до точки 3 пропливаємо через с. Грем'яче, яке розкинулось окремими частинами по берегах Путилівки. Річка тут стає ширшою, через неї перекинута декілька мостів: під одними можна проплисти човном, а біля інших, менших, доводиться човни переносити по берегу.

Човни пропливають повз береги, вкриті низькими пасовищними травами. Рясніють білі суцвіття стокроток, які також часто звуть маргаритками. Такі звичайні дикі стокротки в цьому краю, що й не віриться, що далі на схід, де вже на Житомирщині, їх уже не побачиш. Клімат для цих

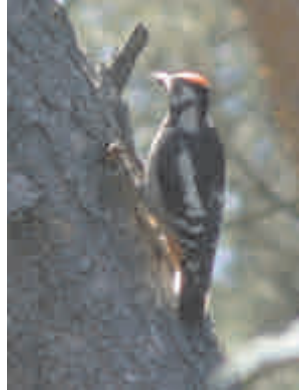
мешканок Центральної Європи, стає занадто континентальним, тому на сході вони ростуть лише в культурі. На воді можна побачити глечики жовті і навіть подекуди цикуту отруйну із родини зонтичних із пилчастими листочками. Вона і справді отруйна і краще її обминати, не брати в руки.

Дітлахи і дорослі в спекотні дні купаються в Путилівці, люди займаються повсякденними справами на її берегах. Дуже прикрашають місцевий пейзаж табуни коней.

Точка 3. «Сосновий горб»

Вона розташована нижче за течєю, за селом, на протилежному березі річки. Цей піщаний горб – останець борової тераси річки, добре виявлений у рельєфі та помітний здалеку. Горб поріс сосною та у зниженнях – березою. У рослинному покриві на цих піщаних схилах переважають типові рослини хвойних соснових лісів – чорниця, брусниця, хвощ лісовий, плаун булавовидний.

На цьому маршруті ми можемо з ними ознайомитись тільки на точці «Сосновий горб». Тут є кілька видів папоротей, агалік-трава (пісколюбна рослина із суцвіттями, схожими на сині гудзички), а також дзвоники круглолисті. Всі ці рослини розміщуються під соснами на покриві із злаків з тонкими стеблами – це мітлиця тонка, пахуча трава, яку можна легко розпізнати за своєрідним ароматом.

На цьому горбі із сосновим лісом можна побачити сліди козулі, зайця сірого та лисиці звичайної, почути чарівний спів вивільги – одного із кращих співунів пташиного царства, побачити дятлів – великого строкатого та середнього. На березі річки під горбом постійно тримаються білі плиски – дуже гарні пташки з характерним чорно-білим забарвленням і довгим хвостиком.

Біля берега в цій точці виявлена смуга високотрав'я з переважанням куги озерної. В її заростях можна побачити цікаву і малопоширену тут рослину з трьома листками, як у бобу – через це вона зветься бобівник трилистий. Ця рослина північних боліт є дуже цілющою. Тому, якщо ви її помітите – поставтесь до неї з пошаною.

На цій вологій ділянці поблизу річки є численними жаби озерні, які при вашому наближенні стрибають у воду. Тут також можна зустріти вужа звичайного – неотруйну змію, що полює на жаб.

Від точки 3 до точки 4 правий берег річки є високим, вкритим суходільною лукою, а лівий – низьким, із заболоченим травостоєм, що характерний для заболочених місць.

Між цими точками група зупиняється на обід та пообідній відпочинок.

Точка 4. «Щуча затока»

Точка являє собою невелику затоку і схил, що спускається до неї. Свою назву затока отримала завдяки тому, що тут ми постійно спостерігали полювання чималої щуки на окунців та пліток.

Біля затоки заболочене зниження із «татарським зіллям». На сухому сонячному схилі добре відпочити. Крім стокроток і злаків, типових для берегів Путилівки, ми зустрінемо там цікаві світлолюбні рослини. Висока (до 1,5-2 м) рослина, на стеблах якої помітні колюче-зубчасті крила – це татарник (знову в назвах рослин чуємо відлуння нашої історії). На його верхівці 2-3 великих кошики із пурпурними квітами. Яскраві куртинки, які приваблюють комах, утворює духмяний чебрець. На піску – срібляста рослина із жовтими суцвіттями: це – цмин пісковий, який часто називають «безсмертником» і дуже цінують як цілющу рослину. Побачимо ми на схилі і деревій із щитковидними білими суцвіттями. Якщо подряпаєтесь в дорозі, помийте його розсічені листки, помніть і прикладіть до ранки – вона швидко загоїться. Адже наукова назва дерев'я «ахіллея» – він названий на честь грецького героя Ахілла і мужньо перемагає рани та хвороби.

Над заплавою постійно з'являється, кружляючи у височині, підорлик малий – дуже рідкісний птах, занесений до Червоної книги України. Він тут тримається не випадково – десь в цій місцевості знаходиться його гніздо.

Помилуємось зі схилу на заплаву Путилівки – і далі вниз за її течією.

Від точки 4 до точки 5 – береги Путилівки низькі, із вільхами, тут багато заростей очеретянки – ця прибережна трава, схожа на очерет, але нижча та тендітніша. Минаємо луки, які місцями викошуються. На цих луках звичайними

є білий лелека, над річкою постійно пролітають мартини – звичайні та поодинокі – сріблясті. Ці птахи вказують на те, що неподалік є велика водойма – водосховище. У с. Мачулки, що на рівненській стороні, є кладка через річку. Повз ділянки з очеретом, вільхою та плакун-травою дістаємось до с. Яківці – воно на волинському боці річки.

Точка 5. «Біля села Яківці»

Тут низький берег та глибоке дно. Мешканці с. Яківці в цьому місці ловлять рибу. Лука на березі низька, заболочена, заросла осоками, незмінними супутниками яких є жовтеці повзучий та їдкий, незабудки болотні. Помітні під час квітування рожеві плями утворює коронарія, яку в народі звать «зозулин цвіт». По луці розкидані верби попеляста та п'ятитичинкова (останню можна відрізнити по блискучому листю). Біля води зростають прибережно-водні рослини – лепешняк великий, їжача голівка, щавель водяний, сусак зонтичний. Все це різноманіття зібрала на своїх берегах Путилівка!

Багатим є і пташиний світ цієї ділянки: тут можна побачити припутня (найбільшого з наших диких голубів) і лелеку білого, почути пастушка та очеретянку велику – птахів, які живуть у прибережному високотрав'ї.

Від точки 5 до точки 6 характер річки змінюється. Русло тут більш широке, із заболоченими берегами, місцями залитими водою. Відчувається, що ми наближаємось до водосховища. З'являються на поверхні води куртини німфей – латаття, або так званих «білих водяних лілій». Якщо придивитись, то помітно, що місцями куртини утворюють німфеї із більшими за розміром і більш розкритими квітами – це латаття біле. В інших куртинах квіти менші, більш розкриті, тендітніші – це латаття сніжно-біле. Воно в цьому регіоні більш рідкісне, ніж латаття біле. Нечасто побачиш тут глечики жовті, так звані «жовті водяні лілії», вони теж із родини німфейних. Угрупування латаття білого, сніжно-білого та глечиків жовтих в Україні охороняються: вони занесені до Зеленої книги України – книги рідкісних рослинних угруповань. Німфеї – гарні на фотографіях, цікаві для спостережень. Ці чудові водні квіти слід оберегти. Зірвані недоброю рукою, вони відразу в'януть, зовсім не стоять в букетах. Зберігають свою витончену красу ці чудові квіти лише в природі.

Точка 6. «Заболочена лука»

Коли ми підпливали до цього місця, з нього злетіла сіра чапля, яка наче охороняла його. Це – заболочена лука, оточена вільшняком. На ній переважає щучник дернистий – типова рослина торфових лук. Серед щучника трапляються куртини болотних видів – гадючника в'язолистого, валеріани високої, осоту прибережного, рутвиці блискучої, гравілату річкового. Звертаємо увагу на те, що тут на березі річки наявні численні паросткові гони декількох видів чагарникових верб: вони розростаються, витісняючи болотні трави (обережно – тут волого і місцями можна загрузнути!).

Сінокосіння в цьому місці не проводиться, тому на заболоченій луці поступово відновиться чагарникова та деревна рослинність, в якій знайдуть собі притулок різні тварини. Саме в цьому місці ми можемо побачити та почути малинку – гарно забарвлену пташку з малиною грудкою, яка дуже привабливо виглядає на світанку, коли співає на верхівці дерева, освітлена вранішнім сонцем. За цю особливість поведінки цього птаха росіяни називають «заряночкой». Багато тут й інших птахів, що живуть у чагарниках.

А ми наближуємось до завершення нашого маршруту.

Від точки 6 до точки 7 ще більш відчутний вплив Путилівського водосховища. Рослинність тут нагадує за своїм характером плавні. Водно-болотні ценози із переважанням лепешняку великого, щавлю водяного утворюють смуги. Куртинами трапляється гірчак земноводний з рожевими квітами над поверхнею води, це його водяна форма.

В цій частині нашого маршруту помітно більше стає водно-болотних і біляводних птахів. Тут можна зустріти лебедів-шипунів (які періодично гніздяться в цьому місці), часто трапляються лисухи, водяні курочки, крижні. Постійно пролітають крячки річкові та чорні, а також берегові ластівки. На всохлих деревах відпочивають сірі чаплі.

Пропливаючи під бетонним мостом, ми спостерігаємо цікаве явище – гніздування на конструкціях мосту сільських ластівок. Свої гнізда ці птахи «приліпили» знизу до бетонного перекриття.

Кінець маршруту – за мостом поблизу шосе, тут річка входить у Путилівське водосховище. Далі у вітряну погоду небажано пересуватись гумовими надувними човнами. Водно-болотні ценози із переважанням лепешняку великого, щавлю водяного утворюють смуги. Куртинами трапляється гірчак земноводний з рожевими квітами над поверхнею води, це його водяна форма.

Точка 7. «Згадай і запам'ятай»

Маршрут закінчується в прирусловій частині тут вже широкого русла Путилівки. На березі – низькотравна, витоптана та випасена лука із кущовими вербами; далі вглиб – заплавний вербовий ліс. Ця місцевість використовується населенням для відпочинку біля води. Тут ми складаємо речі, упаковуємо човни – і згадуємо свою подорож по річці Путилівці. Так багато розповіла нам невеличка річечка нашої землі. Віддячимо їй турботою про неї.

З нами прощаються білі пліски, які крутяться просто під ногами.

До побачення, Путилівко, ми приїдемо ще!

ППП «Київський зоологічний центр»
Санаторій матері і дитини „Пролісок”

ПУТІВНИК

по водному еколого-просвітницькому туристичному маршруту

«ПО РІЧЦІ ПУТИЛІВЦІ»

Текст – Т.Л. Андрієнко-Малюк, М.Л. Клєстов

Макет та оформлення – О.Л. Андрієвська

Фото – М.Л. Клєстов. М.М. Клєстов

Схема – М.М. Клєстов

Проект водного еколого-просвітницького маршруту „По річці Путилівці” розроблено за фінансової підтримки Франкфуртського зоологічного товариства (Німеччина).